

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора
І. М. Омельченко про дисертацію Околович Олени Сергіївни *«Особливості психологічного супроводу учасників інклюзивного процесу в закладах дошкільної освіти»*, представлену на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність дисертаційної роботи О.С. Околович обумовлена тим, що одне з важливих завдань спільних зусиль батьків, педагогів – рання та повноцінна допомога дітям з особливими потребами. Із запровадженням інклюзивного навчання в Україні розробка моделей психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання визначена як один із пріоритетних напрямів. Але очевидним є той факт, що психологічний супровід дітей з особливими потребами можна окреслити наступними напрямками професійної діяльності психолога: психологічна діагностика, психологічна підтримка батьків, надання психологічної підтримки педагогам, корекційна робота з дітьми з особливими освітніми потребами. Відтак зазначене засвідчує, що основними фігурами психологічного супроводу є педагоги та батьки і сам психолог. Дисертанта стверджує, що ефективний психологічний супровід передбачає наявність відповідних індивідуально-психологічних якостей в учасників (педагогів та батьків) психологічного супроводу, а саме: емоційного інтелекту, емпатії, толерантності, комунікативного самоконтролю; готовності всіх учасників до співпраці в умовах різноманітності.

Наукова новизна полягає в тому, що *уперше* визначено та ідентифіковано індивідуально-психологічні якості (емоційний інтелект, емпатія, толерантність і комунікативний самоконтроль), які впливають на взаємодію педагогів і батьків із дітьми, у тому числі з особливими освітніми потребами, в умовах інклюзивного процесу; *теоретично обґрунтовано*, що взаємодія педагогів із дітьми з ООП стимулює природний і закономірний розвиток емпатії та толерантності, які також є важливими компонентами складової професійної компетентності педагогів; *емпірично встановлено*, що педагоги й батьки як учасники інклюзивного процесу потребують психологічного супроводу з метою підвищення рівня розвитку індивідуально-психологічних якостей і готовності до інклюзивної освіти; *поглиблено* уявлення про психологічні особливості взаємодії учасників інклюзивного процесу, що дає змогу краще розуміти динаміку емоційних станів у педагогів і батьків; *уточнено* значення емоційної обізнаності й самомотивації як важливих компонентів у розвитку особистісно-ціннісного ставлення педагогів до дітей із особливими освітніми потребами; *розширено* знання про особливості психологічного супроводу педагогів і батьків як учасників інклюзивного процесу в закладах дошкільної освіти; *розроблено, впроваджено, апробовано й*

доведено ефективність програм психологічного супроводу для педагогів і батьків як учасників інклюзивного процесу в закладах дошкільної освіти.

Практичне значення роботи полягає в розробленні програми психологічного супроводу, які можуть бути використані в навчанні та підвищенні кваліфікації педагогів і психологів, у подальшій розробці заходів психологічного супроводу в закладах дошкільної освіти, у підвищенні готовності до інклюзивної освіти батьків.

Отримані результати дослідження можуть бути використані психологами та педагогами, керівниками закладів дошкільної освіти в процесі планування й організації роботи психологічної служби, працівниками методичної служби в ЗДО, психологічного консультування педагогів і батьків.

Програми психологічного супроводу також можуть бути використані консультантами та психологами центрів професійного розвитку педагогічних працівників у процесі навчання педагогів і практичних психологів закладів дошкільної освіти.

Ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і практичних рекомендацій, які сформульовані у дисертації. Наукові положення дисертації достатньо обґрунтовані та відображені у висновках розділів та загальних висновках. Найбільш суттєві результати, здобуті Оленою Околович, вдало обґрунтовані, а також відповідають меті та завданням дисертаційного дослідження. Зміст основних положень роботи викладено послідовно та чітко, логічно-сміслові переходи між підпунктами дослідження, а також визначеними розділами присутні. Ступінь вірогідності здобутих результатів забезпечується багатоплановим теоретичним та емпіричним аналізом проблеми, застосуванням комплексу методів, релевантних меті та завданням дослідження, використанням методів математичної статистики та узгодженістю дисертаційної роботи з висновками інших дослідників. Результати дисертаційної роботи висвітлено у необхідній кількості наукових публікацій.

Достовірність здобутих результатів забезпечується методологічною основою дисертації, що становлять філософські положення теорії наукового пізнання, взаємозв'язку й взаємозумовленості конкретних умов з реаліями, що передбачає застосування адекватної методології до комплексного вивчення психологічного супроводу учасників інклюзивного процесу в закладах дошкільної освіти як феномену. Для досягнення мети та розв'язання окреслених завдань дослідження здобувачкою використано комплекс загальнонаукових методів: теоретичних, емпіричних (анкетування, тестування, опитування, психодіагностичні методики), статистичних (описова статистика, стандартизація психодіагностичної методики, порівняння й опрацювання емпіричних даних: U-критерій Манна-Уїтні, t-критерій Ст'юдента, табличний процесор MS Excel). Також представлена ґрунтовно опрацьована джерельна база дослідження, оскільки на різних етапах наукового пошуку було проаналізовано достатню кількість українських та зарубіжних джерел.

Характеристика основних положень роботи. Робота складається з анотацій українською, англійською мовами, списку опублікованих праць,

вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

У першому розділі дисертації обґрунтовано теоретичні основи психологічного супроводу, так визначено, що психологічний супровід в закладах дошкільної освіти – це комплекс сучасних методів, форм і засобів, спрямованих на розвиток індивідуально-психологічних якостей у педагогів і батьків як учасників інклюзивного процесу. На основі теоретичного аналізу змісту етапів і завдань психологічного супроводу дітей із ООП запропоновано теоретичну модель етапів і завдань психологічного супроводу педагогів і батьків як учасників інклюзивного процесу. Виокремлено, що професійно значущими індивідуально-психологічними якостями виступають емоційний інтелект, емпатія, толерантність, комунікативний самоконтроль, які впливають на особливості когнітивної, емоційно-вольової та мотиваційно-ціннісної сфери педагогів, що дозволяє їм успішно взаємодіяти з дітьми, у тому числі з ООП.

У другому розділі дисертації обґрунтовано, динаміку розвитку індивідуально-психологічних якостей педагогів і батьків як учасників інклюзивного процесу в ЗДО.

Адаптовано автентичний варіант методики «Індекс міжособистісної реактивності» IRI М. Девіса під україномовний сегмент досліджуваних, доведено її валідність і надійність, що дозволило її використання. Емпіричне дослідження дозволило виявити статистично достовірні відмінності між вибірками педагогів інклюзивних груп і груп загального розвитку за такими шкалами: «Емоційна обізнаність» та «Самотивація». Проте за шкалами «Керування власними емоціями», «Емпатія», «Розпізнавання емоцій інших людей» статистично достовірних відмінностей між двома вибірками педагогів не виявлено. Робота з дітьми з ООП сприяє формуванню таких компонентів емоційного інтелекту, як емоційна обізнаність і самотивація. Відповідно вони виступають бажаними та професійно значущими індивідуально-психологічними якостями педагогів, які працюють в умовах інклюзивної освіти. За шкалою «Інклюзивна толерантність» у педагогів інклюзивних груп цей показник засвідчує, що шкали толерантності розвиваються однаково незалежно від того, у яких групах ЗДО працюють педагоги. Толерантність у обох групах педагогів виявлена на достатньому рівні, проте потребує постійного розвитку. Це пов'язано з тим, що толерантність є індивідуально-психологічною професійно значущою якістю педагогів ЗДО під час взаємодії з дітьми, у тому числі з ООП. У педагогів різних груп вибірки спостерігається виражене переважання позитивної афективності над негативною, що свідчить про успішність подолання ними можливих негативних психологічних наслідків від повсякденної педагогічної взаємодії з різними дітьми. Результати констатувального етапу дослідження дали змогу засвідчити відсутність достовірних відмінностей між показниками сформованості структурних компонентів толерантності та загальної толерантності в обох групах батьків. Аналіз результатів свідчить про середній рівень розвитку більшості структурних компонентів толерантності та загальної толерантності в батьків

дітей, у тому числі з ООП, як учасників інклюзивного процесу, що потребує психологічного впливу на всіх батьків.

У батьків дітей із нормотиповим розвитком виявлено середній рівень емпатії. Слід зазначити, що за більшістю шкал методики IRI М. Девіса отримані цією групою батьків значення наближаються до нижньої межі норми. Це свідчить про необхідність розвитку емпатії як індивідуально-психологічної якості батьків та потребу в психологічному супроводі. Комунікативний самоконтроль не виступає базовим для налагодження контакту з дитиною з ООП, тому можливий досить помірний рівень його розвитку в батьків та близьких родичів цих дітей. Батьки дітей із ООП (59,72%) демонструють більшу відкритість, готовність і вмотивованість до того, щоб їхні діти отримували ті ж освітні послуги, що й діти з нормотиповим розвитком, перебуваючи разом у інклюзивному освітньому просторі ЗДО. У батьків дітей із нормотиповим розвитком навпаки спостерігається значно вищий рівень позитивної афективності в порівнянні з негативною. Це свідчить про те, що виражена негативна афективність батьків дітей із ООП як схильність до дисфоричних переживань у процесі повсякденної життєдіяльності виступає психологічним наслідком батьківського ставлення до дитини з ООП, що потребує психологічного супроводу.

Отже, проведене дослідження підтвердило необхідність розвитку відповідних індивідуально-психологічних якостей і дало змогу визначити «мішені» психологічного впливу під час розробки програм психологічного супроводу педагогів і батьків як учасників інклюзивного процесу.

У третьому розділі дисертації експериментально перевірено ефективність апробації програм психологічного супроводу педагогів і батьків як учасників інклюзивного процесу в ЗДО. На формуальному й контрольному етапах дослідження доведено ефективність їхнього застосування та підтверджено позитивний психологічний вплив на розвиток індивідуально-психологічних якостей респондентів. Обґрунтовано необхідність впровадження системи психологічного супроводу для педагогів і батьків як учасників інклюзивного процесу в закладах дошкільної освіти. На формуальному етапі апробовано та впроваджено: *програму психологічного супроводу педагогів як учасників інклюзивного процесу*, метою якої було підвищення рівня розвитку індивідуально-психологічних якостей (емоційного інтелекту, емпатії, толерантності, комунікативного самоконтролю), навичок психологічної допомоги; *програму психологічного супроводу батьків як учасників інклюзивного процесу*, метою якої було підвищення рівня розвитку індивідуально-психологічних якостей (емпатії, толерантності, комунікативного самоконтролю), рівня стресостійкості, стабілізація психоемоційного стану, емоційного благополуччя, удосконалення навичок взаємодії з дітьми з ООП та готовності до інклюзивного навчання. За результатами контрольного етапу дослідження порівняно результати експериментальної та контрольної груп до та після формуального експерименту. У контрольних групах суттєвих змін не виявлено. У експериментальних групах після впровадження програм психологічного супроводу показники суттєво збільшилися.

Повнота викладення матеріалів дисертації у роботах, які опубліковані автором. Звертаю увагу на якість, повноту, відсутність плагіату, інформаційність, неповторюваність викладу матеріалів дисертації у 14 публікаціях Олени Околович, де три є фаховими та одна індексується в наукометричній базі Scopus.

Зазначене дає змогу стверджувати, що представлена дисертаційна робота є самостійним, оригінальним, завершеним науковим дослідженням, результати якого мають значення для психологічної науки як в Україні, так і за її межами. Оцінюючи в загальному позитивно дослідження Околович Олени Сергіївни, вважаємо за доцільне висловити деякі міркування та побажання.

Побажання до змісту та оформлення дисертації. Схвально оцінюючи результати дослідження варто висловити окремі побажання, які мають рекомендаційний та уточнювальний характер.

1. У першому розділі роботи «Теоретичний аналіз психологічного супроводу учасників інклюзивного процесу в закладах дошкільної освіти», п.1.1. за результатами аналізу закордонних і вітчизняних досліджень з проблеми психологічного супроводу логічно визначено сутність поняття психологічного супроводу. Водночас було б доцільно графічно представити психологічний супровід в закладі дошкільної освіти.

2. Вагомою та цікавою є емпірична частина дослідження, зокрема опитування батьків щодо їх готовності до інклюзивної освіти їхніх дітей в ЗДО. Результати опитування ретельно проаналізовано та представлено у параграфі 2.3. Водночас, на наш погляд, результати цього опитування доцільно було б більш узагальнено представити у вигляді рекомендацій окремо для педагогів та окремо для батьків.

3. Розглядаючи програми психологічного супроводу педагогів і батьків, на наш погляд, варто було б докладніше описати зворотній зв'язок, який надавали учасники. Це дозволило б краще зрозуміти як програми врахували потреби учасників психологічного супроводу.

4. Дисертаційне дослідження науково витримано за стилістикою. Водночас зустрічаються поодинокі розмовні конструкції, яких варто було б уникати у науковому тексті.

Зазначені нами побажання не завадили загальному позитивному сприйманню даної дисертації та мають характер рекомендацій. Представлена дисертаційна робота є завершеною, а сформульовані у ній положення, результати та висновки становлять наукову й практичну цінність.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. При детальному розгляді та аналізі дисертаційної роботи, а також її перевірки в антиплагіатній системі Strike Plagiarism не виявили порушень академічної доброчесності.

Висновок. Дисертаційне дослідження Околович Олени Сергіївни «*Особливості психологічного супроводу учасників інклюзивного процесу в закладах дошкільної освіти*» є цілісною, самостійною, завершеною роботою на правах рукопису, яку виконано на актуальну тему з використанням наукових методів дослідження. Робота характеризується чіткістю змісту, містить науково

достатньо повно представлені у наукових працях. Дисертація відповідає спеціальності 053 Психологія та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (з наступними змінами), та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами внесеними згідно постанови КМУ №341 від 21.03.2022 р., №502 від 19.05.2023 р., №507 від 03.05.2024 р.), а її авторка, Околович Олена Сергіївна, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами Інституту
спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

І. М. Омельченко

